

Предмет: Рецензија рукописа др Јелене Стошић

Тефтери са простора југоисточне Србије као извори за језичка истраживања (XVIII и XIX век)

Књига др Јелене Стошић *Тефтери са простора југоисточне Србије као извори за језичка истраживања (XVIII и XIX век)* представља резултат њеног вишегодишњег рада на пројекту Огранка САНУ у Нишу *Извори за проучавање српског језика на тлу југоисточне Србије у XVIII и XIX веку*, чији је координатор академик Јасмина Грковић-Мејдор, а руководилац проф. др Ирена Цветковић Теофиловић.

Рецензирани рукопис сегментисан је на следећи начин: *Предговор, Увод, I О тефтерима, II Тефтери као значајан извор лексике, III Закључак, IV Речник, V Извори и цитирана литература, VI Прилози.*

У *Предговору* аутор износи основне поставке спроведеног истраживања истичући да већи део књиге заузимају нова и досад необјављена истраживања, којима су, у виду засебних поглавља или у виду саставних делова појединих поглавља, придружена и раније објављена ауторова истраживања.

Корпус чини неколико одабраних трговачких и црквених тефтера који датирају из XVIII и XIX века, а сачувани су на простору југоисточне Србије, односно у Нишу, Пироту и Врању. Без обзира на то што сачуваних докумената овога типа има широм српског говорног подручја, аутор издваја три основна разлога за проучавање тефтера с простора југоисточне Србије: а) засновани на говорима призренско-тимочке дијалекатске области, ови тефтери пружају драгоцен извор за дијалектолошка истраживања у датом историјском периоду на овим просторима; б) говори призренско-тимочке дијалекатске области из периода XVIII и XIX века мање су проучавани у односу на друге области нашег језика; в) детаљно проучавање овакве врсте докумената на омеђеном говорном подручју и у одређеном периоду, пружиће корисне податке за потоња компаративна истраживања.

Уводно поглавље садржи основне податке о развоју српског књижевног и народног језика и различитим изворима за њихово проучавање. Као значајан извор за проучавање народног језика аутор издваја тефтере, специфичну врсту докумената „која до сада није у великој мери била заступљена у језичким истраживањима“. Стога, циљ овог истраживања био је да се анализи тефтера приступи с различитих аспеката како би се указало на основне карактеристике ове врсте језичких извора.

Аутор детаљно указује и на дводелну структуру књиге истичући да прва целина, насловљена *О Тефтерима*, обухвата истраживања која доносе сазнања о тефтерима уопште, о језику у тефтерима, као и о основним одликама ове врсте докумената, док су истраживања у другој целини одређена самим насловом – *Тефтери као значајан извор лексике*.

Целином *О тефтерима* обухваћена су поглавља: *Сачувани тефтери; Језик у тефтерима; Одлике тефтера као пословноадминистративних докумената.*

У поглављу *Сачувани тефтери* најпре је разматрано порекло речи *тефтер*, регистрована су сва њена значења у речницима, те је на основу речничких дефиниција и релевантне литературе успостављена дистинкција између речи *тефтер* : *дефтер* и дефинисано поље њихових употреба. У даљем тексту је на основу различитих извора и ауторовог непосредног архивског рада састављен исцрпан хронолошки преглед најзначајнијих тефтера са српског језичког простора (*Тефтер хиландарски, рачунски*

дневник Храма Светих апостола Петра и Павла у Араду, трговачки дневник (тефтер) Петра Андрејевића, тефтер Манастира Грабовац, тефтер Манастира Ковин, трговачка књига Буре Хице), с посебним освртом на трговачке и црквене тефтере с подручја југоисточне Србије из XVIII и XIX века, међу којима се по важности за језичка истраживања издвајају: *тефтери нишког храма Светог Николаја* (XVIII век); *Тефтер Нишавске митрополије*, најзначајнији сачувани тефтер с простора југоисточне Србије који потиче из XIX века; *Тефтер Малог Ристе*, трговачки тефтер који представља најстарији историјски извор о начину прикупљања пореза, о потраживањима и дуговањима у Пироту и пиротском крају у XIX веку; *тефтер непознатог трговца из Ниша* (XIX век); *тефтер кафане „Видлич“* (XIX век); *тефтер кафане „Балкан“* (XIX век – почетак XX века). На основу сачињеног прегледа, аутор закључује да, без обзира на то што начињени списак није свеобухватан ни коначан, нити су њиме обухваћени тефтери подједнако важни за језичка истраживања, свакако сведочи о непобитном културолошком значају ових докумената.

У поглављу *Језик у тефтерима* се на основу ауторове анализе издвојених тефтера и досадашњих језичких истраживања износе напомене о језику ове врсте докумената. Аутор најпре истиче да су тефтери писани народним језиком, с извесним одступањима условљеним природом тефтера, пре свега оних који су припадали црквеној администрацији. Наиме, црквеноадминистративну писменост одликује значајан уплив књишких елемената, односно језичких особености српске или руске редакције. Пословна одређеност тефтера условљава пословну писменост и клишеизирани начин изражавања, што подразумева „да се у тефтерима јављају устаљени облици, као што су одређене предлошко-падежне конструкције, глаголи са одређеном семантиком, економско-трговинска лексика и сл.“. Детаљним прегледом досадашњих проучавања тефтера аутор долази до закључка да су се аутори „бавили графијом, ортографијом, фонетско-фонолошким, морфолошким и лексичким нивоом, док је синтаксички ниво остајао по страни јер за оваква истраживања нема довољно грађе“.

Поглавље *Одлике тефтера као пословноадминистративних докумената* обухвата преглед најзначајнијих заједничких карактеристика црквених и трговачких тефтера на подручју југоисточне Србије. Полази се од чињенице да су тефтери административна документација, која се одликује устаљеним обрасцима и конструкцијама чија су значења тематски условљена, као и употребом жанровски и тематски условљене лексике и глаголских облика. Као основне одлике тефтера аутор издваја: временску локализованост, терминологичност, номиналност, онимичност, персоналност и клишеизираност. Свака од ових особина детаљно је описана и поткрепљена одговарајућим илустративним материјалом, на основу кога аутор закључује: „Природа и тематика докумената какви су тефтери условила је и већу фреквентност употребе предлошко-падежних конструкција са значењем порекла, времена, намене и количине, одређене врсте лексике, ономастичке грађе, али и других језичких особина“.

Друга целина *Тефтери као значајан извор лексике* обухвата поглавља: *Тефтери као извори за лингвокултуролошка истраживања – напомене о лексици Тефтера Нишавске митрополије из XIX века; Антропонимија Пирота и околине у XIX веку – на основу тефтера Нишавске митрополије и Тефтера Малог Ристе; Економско-трговинска лексика у тефтерима нишког храма Светог Николаја*.

Поглавље *Тефтери као извори за лингвокултуролошка истраживања* – напомене о лексици *Тефтера Нишавске митрополије из XIX века* доноси обиље података о семантичком и етимолошком аспекту истраживања лексичког инвентара везаног за црквени и свакодневни живот у Пироту и околини у периоду који је обухваћен настајањем *Тефтера*. Семантичком анализом обухваћено је двадесетак тематских група и подгрупа именичких лексема које су у вези с различитим аспектима како црквеног, тако и свакодневног живота. Лексичко-семантичка анализа обухвата „само именице, које су и најбројније, што је повезано са номиналношћу као једном од особености *тефтера*“. Забележене именичке лексеме разматране су у оквиру следећих лексичких скупова: лексика занатства (*еснав, иснав, иснаф*); лексика сродства (*балгъза, братанъц, ћерка*); лексика празника (*Божич, воскресеније, Недељно поученије*); називи богослужбених књига (*јевангелије, минеј, триод*); називи месеца у години (*(ј)ануари(ј), октомври(ј), декември(ј)*); лексеме којима се именују грађевински материјал потребан за изградњу цркве (*алчија, жезезо, песък*), различити црквени предмети (*икона, кандилница, свеча*), и црквене потрепштине (*венъц, катанец, сандък*); економско-трговинска лексика (*арач, вересија, зајем*) и лексеме којима се именују различите врсте новца (*дукат, жлтица, старе паре масирске*); лексика пчеларства (*мед, трмће, восковарија*); лексика у вези са школом и образовањем (*чкола, на бабуту што учи девојчетијата, букварчичи*); лексика одевања (*обуча и облекло, чоране, петрахиљ*) и лексика украшавања тела и одеће (*ћердан, менђуша, павтица*); обичајна и обредна лексика (*парастас, свадба, литија*); лексика куће и окућнице (*баиша, дувар, чешма*) и покућства (*вењер, стол, шиише*); лексика исхране (*жито, слива, шићер*); називи мерних јединица (*драм, ока, туце*)... У оквиру сваког домена спроведена је и етимолошка анализа, те се дошло до закључка да су турцизми „своје место имали у свим сферама живота ондашњег човека и јављају се у скоро свим тематским групама издвојених лексема“, али „има и речи из грчког, француског, немачког, италијанског и латинског језика“. Славенизми су заступљени једино у црквеној лексици.

У семантичком садржају анализираних лексичких јединица налази се низ драгоцених информација не само о њиховом месту у лексичком систему већ и о културолошким приликама у пиротском крају у XIX веку, што доприноси успостављању релевантне лингвокултуролошке слике тадашњег живота. За лингвокултуролошка проучавања значајан је и податак да „многе од ексцерпираних лексема доносе и савремени речници пиротског говора (...), док се неке више не користе, што је нормалан след културних и друштвених промена“.

Ово поглавље садржи и преглед најзначајнијих фонетских особина које се читавају у ликовима анализираних лексема, а које недвосмислено показују припадност тимочно-лужничком дијалекту.

Друго и обимом највеће поглавље – *Антропонимија Пирота и околине у XIX веку* – на основу *Тефтера Нишавске митрополије* и *Тефтера Малог Ристе*, на основу богате антропонимијске грађе из насловљених *тефтера* илуструје антропонимијски систем у Пироту и околини у XIX веку.

У овом поглављу аутор је забележеном антропонимијском систему приступио с два аспекта – етимолошког, анализирајући однос словенских и хришћанских имена, и семантичко-творбеног, анализирајући структуру мушких и женских имена словенског порекла. Посебна пажња посвећена је и антропонимијским формулама у оквиру којих су имена обично бележена.

Будући да су „тефтери у науци већ препознати као значајни извори ономастичке грађе, нарочито антропонимијске“, те да осим што садрже велики број имена, бележе и „различите антропонимијске формуле, које су поред имена садржале и различите

детерминативе на основу којих су личности биле одређене и на основу којих су препознаване у средини у којој су живеле и/или радиле“, као и чињенице да „ономастика југоисточне Србије са дијахронијског аспекта до сада није била предмет истраживања у великом броју радова“, може се закључити да овај прилог представља веома вредан допринос ономастичком проучавању Пирота и околине у XIX веку.

У поглављу *Економско-трговинска лексика у тефтерима нишког храма Светог Николаја* детаљно се са лексичко-семантичког и етимолошког аспекта разматра економско-трговинска лексика ексцерпирана из два тефтера нишког храма Светог Николаја из XVIII века.

Имајући у виду номиналност као једну од одлика тефтера, очекивано је да су именице најбројније, али су анализом обухваћене и друге врсте речи које су у оквиру одређених израза добиле и спецификована значења. Дакле, корпус чине све лексичке јединице из домена економско-трговинских односа, које су на основу ближих семантичких одређења разврстане у оквиру следећих скупова: 1. *новац*, 2. *мере*, 3. *називи прихода и расхода*, 4. *називи занатлија и осталих занимања* и 5. *остало*.

Најбројнију лексичко-семантичку подгрупу чине лексеме које именују новац или су у вези с новцем. Аутор је најпре издвојио опште називе (*пара*, *новац*, *новци*), а потом номинационе јединице које се односе на конкретан новац (*акча*, *аспра*, *дукат*, *злата*, *маџарија*, *талир*, *тимин*, *рушпија*, *форинта*, *уруп*). Детаљном анализом обухваћене су и лексеме које се у контексту економско-трговинских односа употребљавају у вези с новцем. Свака лексичка јединица сагледана је и са етимолошког становишта.

Богатство економско-трговинске лексике доприноси успостављању ширих лингвокултуролошких оквира и формирању слике Ниша као важног економско-трговинског центра на овим просторима.

У *Закључку* су сумарно представљени основни резултати истраживања.

Посебну вредност овог рукописа чини *Речник економско-трговинске лексике у тефтерима*, који обједињује лексичку грађу анализирану у претходним поглављима. Лексика је најпре транскрибована, те представљена азбучним редом, граматички обрађена, уколико је у питању реч страног порекла, дат је податак о њеној етимологији, потом је дефинисана семантичким еквивалентима на основу информација из релевантних речника, документована примерима из одговарајућих тефтера и снабдевена скраћеницом извора.

Богата литература, међу којом је и више ауторових радова, сведочи да се аутор позива на релевантне студије везане за испитивану тему и говорно подручје, као и да је овој студији претходио ауторов вишегодишњи предани рад посвећен истраживању језика тефтера.

На крају књиге налази се и више снимака појединих страница тефтера који су настали на просторима југоисточне Србије у XVIII и XIX веку, што читаоцима пружа могућност да се и визуелно упознају с овом врстом докумената.

Књига др Јелене Стошић *Тефтери са простора југоисточне Србије као извори за језичка истраживања (XVIII и XIX век)* јесте оригинално научно дело, писано добрим стилем, у коме аутор исцрпно приступа анализи одабраних трговачких и црквених тефтера, у складу са савременим научним достигнућима из области којом се

бави. Донесени закључци заснивају се на изворном материјалу и утврђеним лингвистичким и методолошким параметрима. Све узев, књига др Јелене Стошић представља значајан допринос науци и корисну лингвистичку референцу, те је свесрдно препоручујем за објављивање.

У Нишу,

17. априла 2025. године

др Ана Савић-Грујић

виши научни сарадник

Институт за српски језик САНУ,
Београд

